

Прикази књига Book reviews

František Všeťička: *Možnosti Meleté. O kompoziční poetice české prózy desátých let 20. století*. Votobia, Olomouc 2005, 300 s.

“Meleté byla jednou ze tří múz ve světě starých Řeků. Spolu s Mnémé (Pamětí) a Aoidé (Zpěvem). Meleté měla na starosti vynalézavost, a poněvadž všechny tři pokrývaly veškeru lidskou činnost, je celkem nepochybné, že do její vynalézavosti patřila i interpretace.” (s. 7). Těmito slovy zahajuje jednu ze svých dalších knih český velmistr literární kompozice František Všeťička (roč. 1932) z Olomouce.

K dlouhé řadě svých publikací (z poslední doby např. *Tektonika textu. O kompoziční výstavbě české prózy třicátých let 20. století*, 2001; *Kroky Kalliopé. O kompoziční poetice české prózy čtyřicátých let 20. století*, 2003; *Lexikon literárních pojmů*. Spoluautor: Libor Pavera, 2002; předtím např. *Kompoziciána*, 1986; *Stavba prózy*, 1992; *Stavba básně*, 1994; *Stavba dramatu*, 1996; *Podoby prózy*, 1997; *Dílna bratří Čapků*, 1999; *Dílna Miroslava Horníčka*, 1999 aj., nemluvě o řadě uměleckých a dokumentárních próz, jimiž se proslavil) přidal nyní další (viz také naše recenze “Pečlivé čtení” s genologickými a komparatistickými přesahy. František Všeťička: *Tektonika textu. O kompoziční výstavbě české prózy třicátých let 20. století*. Votobia, Olomouc 2001, 269 s., *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě*, řada literárněvědná,

series scientiae litterarum, A 4, roč. 2002, s. 120–123; *Koláž ostře řezaných portrétů*. František Všeťička: Olomouc literární. Votobia, Olomouc 2002, 240 s., cena a náklad neuvedeny. *НОСТ* 2002, č. 8, recenzní příloha, s. IV; *Поэтика композиции и литературоведческая терминология*. František Všeťička: *Tektonika textu. O kompoziční výstavbě české prózy třicátých let 20. století*. Votobia, Olomouc 2001. František Všeťička: *Kroky Kalliopé. O kompoziční poetice české prózy čtyřicátých let 20. století*. Votobia, Olomouc 2003. Libor Pavera, František Všeťička: *Lexikon literárních pojmů*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2002. *Стил* 2003, 2, *Београд–Бањалука* 2003, s. 382–385).

Všeťička – jak vidno – své práce cyklizuje a vytváří z nich jakýsi vnější kompoziční kruh; sám jsa mistrem analýzy kompozice, dokládá tak, že řemeslo, které posuzuje, sám ovládá. Posunul se do 10. let 20. století, do doby před prvním velkým třeskem, kdy ve společnosti hromadilo napětí, přežívaly nebo se obnovovaly realistické postupy, současně však vrcholu dosahovala moderna a její projevy. V próze, která je konzervativnější, to mělo svéráznou podobu.

Na několika místech svých knih dosahuje Všeťička neobvyklé míry objevnosti. Takový je například jeho pohled ve studii *Historický*

 2005

román Aloise Jirásky: jde o román *Temno* (1915). V románu podle Všetického vystaveném na principu konfrontace proniká do barokní strnulosti pozvolna rokoková mentalita (s. 11). Vedle konfrontačního a motivického principu hraje v *Temnu* podle Všetického důležitou úlohu také konstatní ráz prostoru. V drobnějších studiích o povídce a románu Karla Klostermanna (ukazuje, že pevnost kompozice může autora zachránit před uměleckým nezdarem), o novele J. Š. Baara a pozdějších generacích ztělesněných např. Vojtěchem Martínkem, Janem Vrbou aj., tyto rysy svého rukopisu prohlubuje. Na Vrbově románu *Boží mlýny* (1919) ukazuje, jak jeho talent vyžrával a že právě tu dosáhl patrně svého vrcholu. Nepomíná ani román Františka Karase ("moravský Jirásek") *Na Žižkově válečném voze* (1919), který byl určen mládeži. Postupně se tak dostává k jednomu z vrcholů své publikace, totiž k románu K. M. Čapka, *Choda Turbína* (1916) – na příkladu dobové kritiky manifestuje, jak byl román pochopen jako něco staromilského a statického, zatímco spisovatel již zde proti kronikářské rozvleklosti postavil zhuštěný čas dynamického románu naturalistického. Ze stejného okruhu jsou měšťanské romány A. M. Tilschové Fany, 1915, *Stará rodina*, 1916, *Synové*, 1918 – důsledné architektonické uspořádání, barevný princip a posloupnost postav). Své místo tu má i novela symbolistického básníka Antonína Sovy, kde polemizuje s některými literárními kritiky a historiky (J. Brabec, Z. Pešat), kteří pokládají za nejvýznamější již Sovův román *Výoravy chudých* – to Všeticka považuje za omyl a nepochopení Sovova prozaického vývoje, kdy umělec musel nejprve zvládat zákonitosti struktury prozaického díla (s. 84, pozn., 1). Podle něho je "nejčirější a najzávažnější próza Antonína Sovy" novela *Pankrác Budecius kantor* (1916). Pak následuje Šaldův román *Loutky a dělníci boží* (svérázná etika

románu), dále se Všeticka věnuje novele a románu Ivana Olbrachta (*O zlých samotářích*, 1913, *O podivném přátelství herce Jeseňa*, 1919); tu myslí, že Olbracht syntetizoval romantismus a realismus, a dosahoval tak tvárné i tematické kvality s tím, že společným jmenovatelem mysteriózních motivů je tu – jako u A. Bělého nebo M. Kundery – smrt. Dyka pak sblíží s Goethem, ve Šrámkově *Stříbrném větru* nachází střet motivu stříbrného větru jako iluzivního a motivu krve jako deziluzivního prvku. Podle mého soudu velmi zajímavá je studie o románu Fráni Šrámka *Křižovatky* (1913), v němž nachází znovu zvýrazněnou polohu času, zakončení a anticipace. V závěrečné studii *Povídky Karla Čapka* (*Boží muka*, 1917) vyčnívá podle Všetického ze stavebného principu v *Božích mukách* fastigium, nejvyšší bod, hora (s. 153) a ovšem symetrický princip, jemuž se možná Karel Čapek naučil od Lva Tolstého. Celkově autor charakterizuje českou prózu 10. let 20. století z kompozičního hlediska jako vynalézavou, tvarově progresivnější, než je dobová próza rakouská: důležitou úlohu tu stále hraje realistická spisba.

Knihu završuje rozsáhlá partie o kompozici, Všetickův masterpiece. Nejsem si sice zcela jist, zda bych přímo mluvil o kompoziční poetice, nicméně bohatý materiál, logické čtení a rozsáhlá literatura předmětu činí z této partie Všetickovy knihy malou, leč hutnou učebnici poetiky prózy.

Za velmi přínosný pokládám jeho zdůraznění kompoziční dovednosti Aloise Jirásky a jeho rokokový princip – zde by se k analýze hodily spíše některé povídky mezi nimiž Záhořanský hon by mohl být klíčový.

K Všetickově knize jako celku snad jen dvě poznámky: studium kompozice je nepochybně důležitou složkou poetiky, stejně jako studium jiných tvárných projevů. Všetickův pohled (připomeňme si jeho *Kompozici prózy*, 1971, dosud nepřekonanou českou

antologii ruského formalismu) je technologický, což je v době rozplizlých esejů více než dobře. Nevyhýbá se ani komparaci, ale spíš je v tom příležitostný, nikoli systematický a stejně hluboký ve všech případech. Snad by

silnější včlenění české prózy a její kompozice do mezinárodních souvislostí celkové analýze prospělo – kde tak autor činí, vidíme náhle jinou dimenzi díla (K. Čapek).

Ivo Pospíšil (Brno)

Roman Jakobson: *Formalistická škola a dnešní literární věda*
ruská. Brno 1935. Editor Tomáš Glanc. Academia, Praha 2005, 321 s.

403

Jak pražský rusista Tomáš Glanc přišel k přepisu a rukopisu brněnských přednášek Romana Jakobsona se dovíme z editorova doslovu na ss. 119–138. Je až neuvěřitelné, kolik lidí a institucí se na této edici podílelo (viz Poděkování, s. 7–8) a kdo její vydání finančně podpořil ve srovnání s jinými edicemi, které vznikaly a vznikají doslova na koleně, často v přítomí provinčních (jak se někde říká) univerzit bez podpory ctihodných institucí. Edice je to potřebná, užitečná, dobře za pomoci jmenovaných odborníků sestavená a zredigovaná, i když k poznámám je možné mít leckde výhrady včetně podle mého soudu běžné transliterace azbukového textu.

Tyto Jakobsonovy přednášky jsou spíše zajímavou informací o daném stavu jeho a dobového sovětského myšlení a o tehdejším uvažování o metodě ruských formalistů; řekl bych, že patří k zajímavým dobovým svědectvím, k pozoruhodnému článku vývoje vědce Romana Jakobsona, nikoli však k jeho špičkovým výkonům – to je poněkud dáno již klasickou neukončeností a v závěru torzovitostí.

Sám jádrový text z 30. let 20. století spojený s Jakobsonovým brněnským působením, které mu přes odpor některých místních akademických autorit vyšlo – na rozdíl od pražské Univerzity Karlovy – svědčí o jis-

tých posunech v jeho myšlení: Jakobson již intenzivně vnímá také sociologickou kritiku formalismu (pozn. na s. 93). Myslím, že nejpodnětnější je Jakobson mimo jiné tím, že z ruského formalismu vyhmátl pojem dominanta. Sama koncepce a jazyk Jakobsonovy přednášky nesoucí stopy improvizace, ale současně neobyčejné schopnosti koncentrace, potence ukotvit vykládaný materiál na několika nosících, podivuhodně reflektuje dobovou společenskou, a tudíž i jazykovou atmosféru, kde se nám blýsknou aluze Leninových spisů, stejně jako dobových i dále transcendujících filozofií. Co je dost podstatné – to je Jakobsonovo diachronní zření, tedy to, jak vyvozuje ruský formalismus historicky z údajného ruského opovrhování formou, tedy z ruské tradice 19. století (příkladem mu jsou Skabičevského Dějiny nové ruské literatury). Přitom je však představa Ruska jako země opovrhující techné mýtem: dokonce i takoví politicky orientovaní tvůrci, jako byli A. Radiščev nebo N. Černyševskij, věnovali formovým otázkám značnou pozornost (N. G. Černyševskij byl, jak praví Jakobson, „jedním z nejlepších a nejprůbojnějších teoretiků verše své doby“). Skvělé jsou také partie o symbolistické literární teorii. Symbolismus vystřídalo „bezpředmětné umění“, obnažení básnické funkce, přičemž Jakobson tvrdí, že tato „umělecká ideologie“ je vývoji

 Academia 2005

poetiky, resp. nauce o básnické formě příznivá i nepříznivá současně (s. 68).

I když se celé dílo jmenuje tak, jak je uvedeno na obálce, jde v podstatě o komplexní svazek: poměrně stručná přednáška je doplněna svazkem materiálů, trůfám si říci, že ne právě organicky. Vznikl tak jakobsonovský slepenec, který jistě přivítá každý seriózní filolog, neboť jakobsonovský mýtus je stále živý, ale objeveného se zde najde již podstatně méně.

Je nutno ocenit editorovu seriózní přípravu i to, že se odhodlal k tomuto kroku, jenž obohatí jakobsonovské edice i literaturu; na druhé straně se tu objevuje řada dokumentů, které jsou všeobecně známy, byly již dříve publikovány, navíc některé publikované materiály vrhají na některé aktéry 40–50. let 20. století podivné světlo a možná nejsou vůči nim a jejich dalšímu vývoji nejspravedlivější: mám na mysli zejména korespondenci kolem Jakobsona a o Jakobsonovi, insinuace v tisku apod., na nichž se podíleli někteří tehdy mladí čeští vědci. Mnohem zajímavější by bylo pojednat o Jakobsonovi a jeho československém pobytu komplexněji a pravdu má T. Glanc, když ve své stati píše, že to nebyla zdaleka idyla, včetně tzv. vot separat. To, co editor napsal v doslovu, však nestačí.¹⁾

Svazek tedy obsahuje – kromě *Poděkování* – ediční poznámky, vlastní Jakobsonův text s rozsáhlým poznámkovým aparátem, který přijímám s výhradami, dále editorův doslov *Jakobsonův formalismus 1935* (119–138), oddíl *Dokumenty* (podnětná je pasáž o Felicitas Wünschové, s. 141 – podle vzpomínek zvětšeného A. Sticha); jednotlivé materiály nás

provázejí eskapádami Jakobsonovy československé akademické kariéry až po ostudná 50. léta minulého věku – vše je ovšem nutné brát historicky a tak také interpretovat, tj. hledat spíše než pouhý odsudek důvod a motivické zřetězení nikoli kvůli racionalizaci racionálně nezdůvodnitelného, ale kvůli holému pochopení celkové situace – to se myslím materiálu implicitně, ani editorovi explicitně v tomto svazku ne zcela podařilo. Především se však nepodařilo využít klíčových faktů a vytvořit z nich vzájemně provázaný celek. Místy se nám zdá, že editor jako by Jakobsona s údivem objevil, ale přitom si již méně uvědomil, že není první ani jeden z prvních, kdo se jím takto zabývá; odtud ona ignorující “bílá místa”.

To ovšem nic nemění na prostém faktu, že jde o dobrou a pozornost si zasluhující, přitom však příliš suverénní, sebejistou práci. Snad by bylo mnohem lepší doprovodit edici Jakobsonových brněnských přednášek o formalismu skutečně zevrubnou, badatelskou studií o tomto jevu v dobových souvislostech a současně interpretací Jakobsonových ideových postojů a jeho pozice v Rusku, sovětském Rusku, SSSR, resp. meziválečném Československu. To by řadu dalších věcí vysvětlilo nebo alespoň pomohlo nově “nasměrovat”. K tomu by se jistě hodil i trs knih a studií, které mapují tuto problematiku z širokého hlediska, ale k nimž tu není z neznámých důvodů přihlédnuto. Pak mohly přijít teprve v další samostatné edici (s rizikem, že původní edice bude příliš tenká) na řadu dobové dokumenty z 50. a dalších let 20. století a vůbec něco ještě podstatnějšího: Jakobsonův skutečný ideologický

1) Viz např. naši stať Rasanž und Feingefühl: Zum Phänomen Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. In: *Litteraria Humanitas* x1. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, s. 265–278.

záměr, jeho politický osud, hlubinné pochopení jeho názorů politických, jeho vývoje – v tom u nás (i jinde) dodnes panují opravdu “idyllické” a idealizující, dobově konjunkturní představy. Na tomto poli by si mohl editor – takto vlastně nadvakrát – získat slávu nehynoucí, ovšem asi také – pokud by byl poctivý – hodně polemických reakcí

– je to látka dodnes pro někoho velmi citlivá a kontroverzní a také obecně složitá.

Zůstala tedy tato edice podle našeho soudu právě pro přemíru cílů, které se podařilo splnit jen částečně, na půli cesty. Práce je tedy ještě dost – pro editora i pro jiné. Hic Rhodus hic salta.

Ivo Pospíšil (Brno)

405

Findra, Ján: Štylistika slovenčiny/Stylistics of the Slovak Language. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 2004. 232 s. ISBN 80-8063-142-5

Prof. PhDr. et Dr. h. c. Ján Findra, DrSc., venoval svoju nateraz ostatnú publikáciu odbornému, ale aj širšiemu spoločenstvu, ktoré prejavuje záujem o prirodzený jazyk a medziľudské komunikovanie. V knihe nachádzame a vnímame autorových neodmysliteľných celoživotných sprievodcov a priateľov – (jazykový) štýl a (lingvistickú) štylistiku. Pri zamysleniach nad nesporne novou monografiou je namieste povšimnúť si jej nosníky vystužené spomínanou dvojicou. Máme na mysli najmä podnety na spracovanie problematiky a odborné a praktické dôvody zrodu knihy. Bokom neostávajú ani koncepčno-metodologické zdroje vedeckých náhľadov – ich spracovanie, nasmerovanie a miesto v rozpätí publikácií svojho druhu a určenia.

Štylistika slovenčiny je vybudovaná na osvedčených výsledkoch Findrovej mnoho-ročnej systematickej vedeckej, pedagogickej a publikačnej činnosti. V knihe rozpoznávame pevné fundamenty jeho ponímania štýlu a štylistiky. Treba pripomenúť najmä čerpanie z najlepších výskumných tradícií, ktoré sa v niekdajších československých a te-

rajších nástupníckych lingvistikách plodne rozvíjajú od obdobia Pražskej školy. Profesor Findra sa úspešne hlási k jej najmodernejším a stálym výdobytkom. Tak sa uberať cestou, ktorá jeho knihu privádza na križovatky špičkových európskych a svetových bádaní. Záleží mu však najmä na tom, aby predstavil vlastnú koncepciu štylistiky ako samostatnej, dôsledne lingvistickej vedy.

Samotného autora spríznačuje koncepčne i v jednotlivostiach precízny, vertikálno-horizontálne vyprojektovaný štruktúrno-systémový základ štylistickej teórie. Tento základ úspešne odoláva opotrebovaniu aj pri častom využívaní v oblastiach vedy, spoločenského života a praxe, v ktorých sa uplatňuje prirodzený jazyk. Zdôraznime, že oproti ustáleným náhľadom na predmet štylistiky sú Findrove stanoviská moderné predovšetkým v jednej oblasti. Ako zdroj vzniku štýlu sa totiž neponíma len spisovný jazyk, ale národný jazyk v celej jeho konkurenčnej pestrosti a mnohotvárnosti, so všetkými formami, útvarmi a varietami. Takéto rozšírenie štýlovej platformy podporuje vysokú univerzálnosť štylistiky voči tzv. systémovým

 2005

jazykovým rovinám a výskumom, ktoré sa opierajú prevažne o prestížnu spisovnú varietu národného jazyka.

Ján Findra zvlášť v posledných dvoch desaťročiach nevykonáva len nenápadné stavebné úpravy *štylistického domu*. Vstupné priestory svojej predstavy o fungovaní textu v štýle/štýlu v texte vybavuje novou koncepciou. Podstatu si premyslel a uplatnil už v jeho prvých samostatných knižných publikáciách, učebnicových dielach a vedeckých štúdiách. Synteticky ich predstavil najmä v hodnotnej štylistickej časti vysokoškolskej učebnice *Slovenský jazyk a sloh* z 80. rokov minulého storočia. Overil si vedecké a didaktické hodnoty teórie a jej platnosť aj v priamych kontaktoch s univerzitnými študentmi a v menej známych, ale stále rešpektovaných cvičebniciach štylistiky. Novosť a nosnosť koncepcie sa oproti autorovým predchádzajúcim štylistickým dielam prejavuje v univerzálnejšom vymedzení predmetu štylistiky a v inom, vždy však presnom a zaujímavom preskupení jeho prvkov, súčastí a postupov.

Prof. Findra cizeluje najmä ústredné pojmy a kategórie. Popri nedlhých, kontextovo ladených exkurzoch do období formovania (slovenskej) štylistiky vystužuje základné terminologické inštrumentárium najhodnotnejšími výskumami z oblasti komunikačne a interdisciplinárne orientovaných bádání, ktoré sa na prelome storočí pestujú v domácom i zahraničnom vedeckom prostredí a overujú sa v aplikovaných disciplínach. Popritom nekriticky nepodlieha navonok efektívnym, nezriedka módnym smerom. Nevylučuje teda ani účelnú, obohacujúcu spoluprácu štylistiky s inými vednými disciplínami, napr. teóriou komunikácie, textovou lingvistikou, sémiotikou, sociolingvistikou, psycholingvistikou, rétorikou a i. Stranou neponecháva ani umelecký svet s jeho výrazným esteticko-individualizujúcim rozmerom. Štylistiku aj s jej napojením na vedné

oblasti so širším záberom však jednoznačne a presvedčivo umiestňuje do jazykovedného areálu.

Zdôrazňované poňatie štylistiky ako samostatnej lingvistickej disciplíny sa odtláča v koncepcii a naplní diela. Autor člení knihu do dvoch základných blokov. V prvej časti precízne spracúva štylistickú paradigmaticku. V jej významovom a praktickom okruhu vymedzuje súbor podmienok a predpokladov, ktoré by mal rešpektovať a odrážať každý text s vecným, ale aj estetickým predurčením či poslaním. V prvom diele popri univerzálnom termíne-pojme *text* výsadné miesto obsadzuje *štyléma*. Čo rozumieť pod týmito ústrednými termínmi Findrovej *Štylistiky slovenčiny*?

Text sa v oblasti dorozumievania medzi ľuďmi štandardne a dlhodobo poníma/l ako produkt, výsledok rečovej aktivity jednotlivca. Preto sa často používal ako synonymum pomenovaní *jazykový prejav*, *prehovor*, *komunikát* a v poslednom čase aj (poznajme, že nie jednoznačne prijímaného) termínu *diskurz*. Autor posilňuje výsadnosť a univerzálnosť termínu *text*. Rozlišuje pritom potenciálny (emický) a aktuálny (konkrétny) text. V aktuálnom texte ako príslušníkovi parolovej úrovne, výsledku rečovej aktivity sa do vzájomného vzťahu dostáva kategória individuálneho a sociálneho. Práve na tejto úrovni možno akceptovať a využívať spomínaný synonymický rad. Aktuálny text je podľa J. Findru "kontaminácia sociálnych a individuálnych parametrov, čo platí rovnako o obsahu a forme, a teda organizácii jeho hĺbkovej a povrchovej štruktúry" (s. 125). Potenciálny text ako systémová kategória z oblasti *langue* reflektuje jeho sociálnu podstatu. Text ako *linguová* jednotka slúži autorovi na štruktúrovanie, teda klasifikáciu a charakteristiku textových modelov invariantnej povahy, rozpracovaných v druhej časti knihy.

Nemožno si nevšimnúť, že problematika textu v dvojjednosti *langue – parole* sa aj na iných úrovniach poníma dôsledne bilaterálne. Statický pohľad je vlastne zisťovaním, zhodnocovaním práce expedienta prostredníctvom výsledného produktu. Ide o výber a usporiadanie možností, podmienok a predpokladov, ktoré autor využil v konkrétnom jazykovom prejave (*stavbe* ako výsledku textotvornej činnosti). Dynamický pohľad sa zameriava na proces, teda na vznik, konštrukciu a produkciu jazykového prejavu v priestore a hlavne v čase. V tomto procedurálnom vymedzení (*výstavbe*) expedient počíta s jestvovaním synchronne utvoreného a ustáleného textového modelu, o ktorý sa môže oprieť pri tvorbe aktuálneho textu. Netreba zdôrazňovať, že oba pohľady sa zameriavajú na dve stránky jediného objektu, ktorým je práve text.

Z tohto prístupu, ktorý môžeme nazvať fungovaním systému opozícií, celkom prirodzene vyplýva aj Findrova charakteristika textu ako bilaterálnej, obsahovo-formálnej lineárnej jednotky, ktorá predstavuje „funkčnú následnosť (zviazanosť) obsahovo-tematických segmentov a jazykovo-kompozičných zložiek a prvkov“ (s. 15, modif. na s. 126). Zdôraznime, že ani jeden člen dvojice v koncepcii nie je uprednostňovaný pred svojím náprotivkom. Tento poznatok má prínosné metodologické pozadie. Jeho pričinením sa štylistika zbavuje niekedy neprávom priradovaného postavenia disciplíny, ktorá sa orientuje len na formu (povrchovú rovinu) textu. Dvojstrannosť okrem toho umožňuje štylistike popri vstupovaní do oblasti vecných textov zodpovedne spolupracovať aj s poetikou pri výskumoch textov umeleckej povahy. Deje sa tak bez toho, že by poetika prichádzala o svoj pracovný priestor. Bilateralnosť sa na systémovej rovine premieta do úvah o dvoch navzájom spätých druhoch textových modelov; J. Findra problematiku

modelov a modelovosti rozpracoval a argumentoval v druhej časti knihy.

Štyléma ako Findrov dôkladne vypracovaný, a preto trvalý príspevok do (nielen) slovenskej štylistiky patrí k základným štylistickým pojmom. S autorom ho možno charakterizovať ako základný kontrastívny prvok a postup v štýlovom priestore, ktorý má svoju slohovú hodnotu. Ide pritom o príznak alebo zafarbenie, prostredníctvom ktorého sa utvára účelný a kultivovaný text, vhodný či nevyhnutný na primerané dorozumievanie. Bohatý súbor štýlém podľa tvorcu knihy predstavuje paradigmatickú zásobáreň, ktorú má každý hovoriaci alebo pisateľ poruke počas tvorby aktuálneho textu (s. 8, s. 18). Je zaujímavé, že štýléma sa nevymedzuje len ako súbor tzv. štýlovo aktívnych, výrazných prvkov, prostriedkov a postupov. Štýl na systémovej úrovni, teda ako formálny textový model, a taktiež v konkrétnom jazykovom prejave je výslednicou spolupráce všetkých – t. j. použitých aj predpokladaných, možných – výrazových prostriedkov. V takomto ponímaní je štýléma plnoprávnou jednotkou schopnou komplexne vymedziť komunikačnú kompetenciu. V neposlednom rade zvládne presvedčivo kontúrovať podstatu a hranice jazykovej kultúry, resp. širšie kultúry vyjadrovania. [K termínu *k. v.* pozri inšpiratívnu štúdiu Jazyková kultúra, kultúra vyjadrovania, prepínanie kódu. In: *Philologica LVI*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003, s. 47–53.]

Štyléma ako stavebný element osobitného druhu vzniká výberom, usporadúvaním a využívaním systémoveho potenciálu základných jednotiek, ktoré majú svoje domovské prostredie v tzv. nižších rovinách jazykového systému. Vysielaním do služieb textu/komunikátu základné jednotky nestracajú svoju hĺbkovú systémovú výbavu. Ide o to, že *-émy* sú v aktuálnom, ale aj potenciálnom texte pričinením štýlotvorných

činiteľov a kontextu poverené textovoko-munikačnými úlohami. Z takéhoto chápania pramení oprávnená, priam existenčná vlastnosť štýľmy. Štylistika nemá vlastný súbor charakteristických základných jednotiek. Umiestňovaním foném, lexém, tvarov a konštrukcií, nadvetných a neverbálnych komponentov do priestoru textu (komunikátu) však pre-/zhodnocuje ich funkčnú kapacitu. Z komunikačného hľadiska teda štylistika oproti iným jazykovým rovinám využíva najbohatší inventár prvkov, prostriedkov a postupov.

J. Findra štýľmy ako konštituenty štylistického subsystému metodologicky presne charakterizuje a triedi do pružne organizovaných skupín. Systémová klasifikácia a charakteristika štýľm predstavuje základný štylistický program. Autor postupuje pritom po jednotlivých rovinách jazykového systému, zvukovo-intonačnými štýľmami počínajúc a kompozičnými štýľmami končiac. Nosnosť paradigmatickej systemizácie (štruktúracie) jazykových štýľm si overil už v minulosti pri štylistickej klasifikácii slovnej zásoby do makro- a mikroparadigiem. V *Štylistike slovenčiny* na platforme, ktorá sa úspešne osvedčila v oblasti slovnej zásoby, rozpracúva klasifikáciu všetkých štýľm. Toto rozšírenie potvrdzuje vedecké kvality a stálu hodnotu jeho skoršej koncepcie. Oproti svojim skorším náhľadom k skupinám verbálnych a nadvetných štýľm pridáva v prípustnom rozpätí mimojazykové, kinetické štýľmy. Tretia skupina vstupuje do štylistickej stavby vskutku prirodzene. Gesto, mimika tváre, pohyb hovoriaceho v komunikačnom priestore, reč tela, rekvizity a, samozrejme, kontext sú totiž neodmysliteľne prítomné práve pri živých ústnych, resp. hovorených komunikačných kontaktoch. Ako vieme, ich početnosť a úlohy dnes vzrastajú aj príčinám (mas)medializácie života.

Druhá časť *Štylistiky slovenčiny* zameriava pozornosť na modelové textové štruktúry. Autor na jednej strane rozoznáva, skúma, charakterizuje a klasifikuje modelové štruktúry hĺbkovej (obsahovo-tematickej) organizácie textu, ktoré zabezpečujú koherenciu jeho segmentov. Túto skupinu poznáme pod doterajšími pomenovaniami *slohové postupy*, resp. *slohové útvary*. Netreba zvlášť pripomínať, že v tomto vymedzení sa modely uplatňujú aj v školskom vyučovaní a slohovej výchove na základných a stredných školách. Druhý celok modelových štruktúr povrchovej (jazykovo-kompozičnej) organizácie textu tvoria *funkčné jazykové štýly*, zaisťujúce kohéziu textových súčastí. Obidve skupiny sú v knihe minuciózne sprievádzané a doložené starostlivo vybranými textovými ukážkami. Je pozoruhodné, že Findrova koncepcia "programovanej modelovosti" si na svoje potvrdenie nevyžaduje väčší počet jazykových štýlov. Šesťica štýlov – náučný, publicistický, administratívny, rečnícky, umelecký a hovorový štýl – zjednotňuje úvahy, postrehy a konštatovania. Popritom potvrdzuje silné miesta nielen staršej, ale aj dnešnej slovenskej štylistiky. V monografii sú tieto parcely predstavené ako neostro ohraničené náhľadové kontinuum vymedzené prácami E. Paulinyho, J. Mistríka, F. Mika, M. Ivanovej-Šalingovej, F. Ruščáka, D. Slančovej a iných.

Uvedené obsahové a formálne modelové štruktúry, teda všeobecné a abstraktné textové modely sa v každom texte aktivizujú prostredníctvom *žánru*. J. Findra nepripúta žánr len k štýlu, teda k formálnej stránke, alebo len k slohovému postupu, t. j. obsahovej súčasti textu. Poníma žánr ako štruktúru, do ktorej vstupujú podmienky, požiadavky či nezriedka priam diktát obsahu a formy – to všetko s ohľadom na textovo-komunikačné zámery hovoriaceho či píšuceho. S oporou o binárne

opozície *abstraktnosť* – *konkrétnosť* a *všeobecnosť* – *jedinečnosť* prisudzuje žánru najnižšiu mieru abstrakcie a zovšeobecnenia. Žáner ako hybridný model “vytvára rámec na jedinečný prienik invariantu a variantu, objektívneho a subjektívneho, sociálneho a individuálneho” (s. 127). Osobitosť tejto modelovej štruktúry spočíva v tom, že má štandardizovanú podobu, ale len v synchrónnom vymedzení. V historickom priereze je žáner voči plynutiu času citlivejší, bezbrannejší ako napr. slohový postup či jazykový štýl.

Po spoznaní architektúry, nových priestorov a úprav vo Findrovej knižnej stylistickej stavbe sa žiada aspoň letmo vzhliadnuť aj na jej strechu. *Štylistika slovenčiny* je oproti predchádzajúcim stylistickým prácam v niekdajšom československom rozsahu, ale aj v dnešných slovenských a českých podmienkach vskutku nová. V ostatných českých publikáciách sa koncepcie opierajú napríklad o *trendy* hovorenosti, pojmovosti, regulatívnosti, informatívnosti, presvedčania, estetickosti. Dvere do jazykového prejavu potom predstavujú jazykové štýly. V slovenských, ale aj vo viacerých inonárodných

praktickejšie osnovaných stylistických dieľach sa množia sklony skúmať a posilňovať ich komunikačno-pragmatický základ. Výsledkom takýchto prístupov je spravidla ráznejšie, príp. jemnejšie oslabenie pozornosti zameranej na prirodzený jazyk ako bytostnú podstatu individuálnych a spoločenských medziludských prejavov.

Vo Findrovej budove je vskutku doma a nepateticky znie národný jazyk. Dovoľme si zopakovať, že nielen v jeho prestížnej spisovnej podobe. Ostatne, prirodzený vzťah a pokoru voči nemu autor sám potvrdzuje dokonale vybrúseným, čítavým, popritom však vedecky primerane nasýteným slovom svojej aj typograficky zaujímavej knihy. *Štylistika slovenčiny* má prvotne napĺňať učebnicové poslanie. Adresátni sa však nestávajú len študenti slovenského jazyka a literatúry, žurnalistiky a umeleckých odborov. Prvé vydanie sa ihneď rozpredalo. Je namieste už teraz prajne konštatovať: po publikácii rád a s obdivom siahne každý náročný, vnímavý nositeľ či používateľ *dobrého vyjadrovania*.

Vladimír Patráš – Lujza Urbancová
(Banská Bystrica)

Унсал Озунлу: *Уйоїпребе језика у књижевности*, Multilingual, Истанбул 2001, 269 с.

Унсал Озунлу (*Ünsal Özünlü*) је редовно пишући и објављујући радове на тему стилистике заслужан за постављање те лингвистичке дисциплине на научни ниво у Турској. Захваљујући њему стилистика је почела да се изучава као посебан предмет на катедрама за језик и књижевност турских универзитета.

Књига *Уйоїпребе језика у књижевности* (*Edebiyatta Dil Kullanımları*) је збирка њего-

вих текстова објављених у разним књижевним и лингвистичким часописима у периоду од 1979. до 2000. године. Као полазна тачка овим текстовима послужила су предавања из примењене лингвистике и стилистике које је У. Озунлу током дугог низа година држао студентима Одсека за енглески језик и књижевност и Одсека за енглеску лингвистику Хаџетепе (*Hacettepe*) универзитета у Анкари.

Циљ ове збирке, према речима самог аутора, јесте да посматрајући књижевне творевине с лингвистичког аспекта покаже у којој мери лингвистика може бити од користи у покушајима тумачења текстова у стилистици. Њен посебан значај лежи управо у томе што се коришћењем мноштва примера из турске књижевности веома јасно показује на који начин лингвистичке теорије могу бити успешно примењене у изучавању језика једног књижевног текста.

Збирка се састоји из два дела: у првом делу заступљени су текстови на тему анализе поезије, док је други део посвећен стилистичким вредновањима прозних дела.

У првом тексту под називом *Обласџи стилистике*¹⁾ истиче се значај стилистике, дата је класификација књижевних жанрова и приказане су врсте употребе језика у књижевности уз истицање њиховог значаја за стилистичка вредновања. Такође у овом делу, навођењем примера из турске поезије, показано је како су одређени песници због веома изражених синтаксичких и дескриптивних девијација од норме пали у заборав услед немогућности читалаца да разумеју њихову поезију.

У другом тексту у којем је реч о односу између класичне реторике и савремене стилистике²⁾ приказане су и фазе развоја стилистике и одлике тих фаза.

Текст *Стилистика и изнаглажење књижевних вредности*³⁾ објашњава на који начин лингвистичке методе могу бити примењене у изучавању како поезије,

тако и прозних и драмских дела, и показује да резултати до којих се долази применом ових метода, нарочито они у вези са семантичким феноменима у анализи поезије, могу бити различити од резултата добијених неким од традиционалних приступа.

Поглавље *Неке особености јесничког језика*⁴⁾ говори о елементима који чине песнички језик различитим од осталих видова изражавања, елементима попут девијације од норме и осталих реторичких схема (предњи план, паралелизам и понављања), и то на фонетском, морфолошком, синтаксичком и семантичком нивоу.

У петом делу *Анализа поезије у стилистици и трансформационо-генеративна јрамајлика*⁵⁾ аутор показује на који начин методе трансформационо-генеративне граматике могу бити примењене у проучавању поетског израза и истиче да се неки проблеми попут псеудо-реченица овим методама не могу решити. Осим тога, он овде говори и о неуспелим покушајима да се створи посебна грана семантике, тако звана поетска семантика, која би решила проблеме девијација од норме.

Текст *Предњи план у књижевном језику*⁶⁾ проучава предњи план, један од најбитнијих песничких механизма. Веома прегледно, уз одлично изабране примере, приказано је пет врста предњег плана (визуелни, фонетски, морфолошки, синтаксички и семантички).

*Понављања као књижевна и лингвистичка тема*⁷⁾ обрађује понављања која су, попут предњег плана, један од основ-

1) Değişbilim Alanları

2) Klasik Sözbilim ve Çağdaş Değişbilim

3) Değişbilim ve Yazınsal Değerlerin Bulunması

4) Şiir Dilinin Bazı Ayrıcalıkları

5) Değişbilimde Şiir İncelemeleri ve Dönüşümsel- Üretici Dilbilgisi

6) Yazın Dilinde Öncelemeler

7) Dilbilim ve Yazın Konusu Olarak Yinelemeler

них механизма у поезији. Овај текст, као што и сам аутор истиче, може бити занимљив читаоцима и стога што показује да су понављања универзална појава у светској књижевности свих периода.

Осми текст бави се понављањем и реторичким елементима у поезији Џахита Кулебија⁸⁾, савременог турског песника који у својим песмама највише користи понављања, што његову поезију чини лако разумљивом и приближава је народној поезији.

У тексту *Девације у јесничком језику*⁹⁾ У. Озунлу говори о овој најистакнутијој особини песничког језика која га одваја од осталих видова изражавања и наводи врсте девијација користећи Личову поделу (G. Leech), додајући и девијације као што су дијалектолошке, жаргонске и историјске.

Десети текст *Паралелизам у јоезији Џахиша Кулебија*¹⁰⁾ приказује како Кулеби мајсторским коришћењем понављања, кохезије и паралелизама на свим лингвистичким нивоима постиже „једноставност и огољеност, основне одлике његове књижевне личности.“

У првом тексту другог дела збирке посвећеног прози *Преношење мисли и јовора у књижевном језику*¹¹⁾ аутор се дотиче одавно присутне расправе како међу књижевним тако и међу лингвистичким критичарима о томе у којој мери преношење говора и мисли у књижевним делима рефлектује прави говор и мисли, и

истиче да је осим традиционалног директног и индиректног говора неопходно додати још два – независни директни и независни индиректни говор.

*Нови осврт на преношење мисли и јовора и преношење јисано*¹²⁾ се, за разлику од претходног текста, бави модернијим схватањима везаним за ову тематику и обрађује методе преношења које је крајем деведесетих година XX века предложила Ланкастерска стилистичка група.

У тексту *Семантичке функције глагола у Јашар Кемаловом роману „Бесмртна права“*¹³⁾ проучене су мисаона, текстовна, интерперсонална и транзитивна функција глагола према Халидејевој теорији (M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*).

Текст *Тежина „Тешког романа“*¹⁴⁾ у оквиру граматике падежа проучава улогу глагола у поменутом роману и истиче теоријски значај ове граматике за проучавање текстова у стилистици.

У тексту *Регител „Режисера“ (Тоипкализација и стилске врсте)*¹⁵⁾ У. Озунлу, користећи се Халидејевом теоријом, обрађује стилске врсте које произилазе из реченица створених путем топикализације и, анализирајући новински чланак *Режисер са становишта топикализације*, показује да стилистика може бити од знатне користи и у анализи некњижевних дела.

Одељак *Теорије тумачења шекспира*¹⁶⁾ јесте последњи у низу текстова ове збирке и једини који није написан од стране

411

8) Cahit Külebi'nin Şiirlerinde Sözbilimsel Ögeler ve Yinelemeler

9) Şiir Dilinde Sapmalar

10) Cahit Külebi'nin Şiirlerinde Koşut Yapılar

11) Yazın Dilinde Konuşma ve Düşünce Aktarımı

12) Konuşma ve Düşünce Aktarımına Yeniden Bir Bakış ve Yazma Aktarımı

13) Yaşar Kemal'in Ölmez Otu'ndaki Fiillerin Anlamsal İşlevleri

14) Ağır Roman'ın Ağırılığı

15) Rejisör'ün Yönetmeni (Konulama ile Değiş Türleri)

16) Yorumlama Kuramları

аутора, већ је то превод увода књиге *Интерпретација, оџед о философији књижевне критике* (P. D. Juhl, *Interpretation, An Essay in the Philosophy of Literary Criticism*) у коме П. Д. Јул говори о значају интерпретације и укратко објашњава разне теорије интерпретације.

Овом збирком текстова Унсал Озунлу је својим једноставним начином излагања поткрепљеним одлично изабраним приме-

рима, уз упућивање на релевантну литературу из области стилистике, понудио студентима и широј читалачкој публици један веома користан водич за примену савремених лингвистичких теорија и метода у процесу проучавања књижевних дела и изналажењу њихових стилистичких вредности.

Сенка Ивошевић (Београд)

412

Рудолф Филиповић, Антица Менац: *Енџлески елементи у хрвајскоме и руском језику*, Школска књига, Загреб, 2005, 77 страница

Године 2003. навршило се педесет година од појаве капиталних дела Уријела Вајнрајха и Ејнара Хаугена. Први је написао књигу *Languages in Contact: Findings and Problems* [1], а други студију *The Norwegian Language in America* [2]. У европској контактологији 2006. година ће бити посебно обележена, будући да се тада навршава двадесет година од појаве књиге *Теорија језика и контакту. Увод у лингвистичку језичну додир* [3] загребачког лингвисте Рудолфа Филиповића. Његов научни рад, као и рад његових сарадника на пројекту *Енџлески елементи у европским језицима*, оценили смо у књизи *Увод у лексичку контактологију. Теорија адаптације русизама* као „снажан подстицај у проучавању лексичког позајмљивања на јужнословенском простору“ [4]. Након педесет година лингвистичка контактологија је „од једне области у оквиру социолингвистике прерасла у дисциплину која изучава механизме језичког контакта два или више језика под одређеним друштвено-историјским условима и пројектује моделе који

те механизме остварују“ [5]. Њу интересује не само билингвални говорник, већ и језичка личност монолингвалног говорника, који учењем језичкој информацији придодaje контактолошку информацију. Данас се контактологија налази на тромеђи између лингвистике, социологије и когнитологије.

Годину дана пре значајног јубилеја у историји европске контактологије „Школска књига“ из Загреба објавила је књигу Р. Филиповића и А. Менац под називом *Енџлески елементи у хрвајскоме и руском језику*. У њој се износе добро познати теоријски ставови обнародовани у ранијим Филиповићевим радовима, те у радовима хрватских контактолога последње деценије XX века. Задатак ове књиге је да се, на основу резултата који су аутори изнели у четири научна прилога штампана у раздобљу од 1993. до 1997. године, *dade zaokružen prikaz teorije po kojoj se vršila analiza*. Реинтерпретације и иновације Хауген-Вајнрајх-Филиповићеве теорије (хвф), присутне у радовима других кон-

тактолога, нису узимане у обзир. Наиме, оне објективно нису ни могле бити унете у ову књигу, јер су се значајније иновације хвф теорије десиле почев од 1997. године [6], а нарочито у првим годинама XXI века (в., нпр., нашу монографију [7] и речник из 2004. год. [8]). Да су унете, назив „хвф теорија“ био би неодржив с обзиром на број иновација. Претпостављамо да ће допринос других јужнословенских контактолога општој контактолошкој теорији бити размотрен у неким наредним књигама синтетичког типа.

Књига се састоји из четири дела и библиографије.

У *Уводу* се наводе четири прилога у којима се англицизми обрађују са ортографског, фонолошког, морфолошког и семантичког аспекта и презентује план анализе који се *sastoji od četiri poglavlja, a svako se poglavlje bavi jednom od četiri razina*. Прилози су изложени овим редом:

1. Filipović, Rudolf – Antica Menac, „Adaptacija ortografije anglicizama u hrvatskom i ruskom jeziku: teorija i primjena“, *Suvremena lingvistika* 43–44, Zagreb 1997, 61–71

2. Filipović, Rudolf – Antica Menac, „Transfonemizacija u ‘Rječniku anglicizama u ruskom jeziku’: teorija i primjena“, *Suvremena lingvistika* 35–36, Zagreb 1993, 59–75

3. Filipović, Rudolf – Antica Menac, „Transmorfemizacija u ‘Rječniku anglicizama u ruskom jeziku’: teorija i primjena“, *Filologija* 24–25, Zagreb 1995, 101–119

4. Filipović, Rudolf – Antica Menac, „Semantička adaptacija u ‘Rječniku anglicizama u ruskom jeziku’: teorija i primjena“, *Croatica* xxvi, 42–44, Zagreb 1996, 111–124

У другом поглављу аутори износе научну основу истраживања коју разрађују још од 1958. године. Последњи радови

(углавном с краја XX века) незнатно проширују и продубљују *Теорију језика у контакту* из 1986. године. Аутори разматрају појмове „примарна и секундарна адаптација“ и говоре о принципима који регулишу адаптацију основног облика англицизма на сваком од четири нивоа адаптације. Ортографија основног облика англицизма може се формирати према изговору модела (у речницима англицизама овај принцип се означава индексом *a*), према ортографији модела (*δ*), затим делимично према изговору, а делимично према ортографији (*ι*), према језику посреднику (*g*), и према једној појави карактеристичној за руски језик, а то је категорија палатализованих сугласника (*e*). Аутори се противе давању језику посреднику веће важности од саме посредничке улоге. На фонолошком нивоу разликују три типа трансфонемизације: нулту, компромисну или делимичну и слободну. На морфолошком издвајају три типа трансморфемизације, док на семантичком – пет врста семантичких промена (промене у семантичкој екстензији, елипсу, метонимију, пејорацију, метафору). Унутар семантичке екстензије диференцирају нулту семантичку екстензију, сужење значења у броју и пољу, односно проширење значења у броју и пољу.

Треће поглавље је посвећено анализи, односно на материјалу хрватског и руског језика примењен је теоријски концепт објашњен у претходном поглављу. На ортографском нивоу врло је детаљно описана примена пет принципа у формирању основног облика англицизма. На фонолошком нивоу дати су појединачно и компаративно фонолошки системи испитиваних језика, те показан начин трансфонемизације енглеских фонема у англицизмима. Врло је прегледно урађена компарација хрватских и руских англи-

цизама на ортографском и фонолошком нивоу. На морфолошком нивоу анализирани су типови трансморфемизације, затим формирање основног облика појединих врста речи и морфолошких категорија. На семантичком нивоу аутори се баве свим типовима промена кроз које пролази модел на путу да постане англицизам (има их три).

Пажљив читалац ће приметити да се у овом поглављу не износе нормативна начела, већ се излаже дескрипција адаптивног процеса. Дакле, он у овој књизи неће добити одговор на питање шта је правилно, а шта не у писању или изговору неког англицизма у хрватском или руском језику. Тако, на пример, аутори констатију да се код неких англицизама у руском језику акценат није усталио, па тако са нормативног становишта остаје нејасно шта је правилније: *джерси* са акцентом на првом слогу или *джерси* са акцентом на последњем слогу. Без одговора остаје и питање зашто се у руском приликом адаптације ортографије у једном случају енглески дифтонг адаптира са *ей* (*сейф*), а у другом са *эй* (*эйс*). Ова питања су повезана са идејом неограниченог језичког варирања и постојањем потребе да се открије логика која ту појаву ограничава. У XXI веку главни предмет контактолошких изучавања неће бити механизам адаптације сам по себи, већ ће се пажња усмерити, између осталог, и на пројектовање модела који те механизме остварују. Да је то тако потврђују и наша новија

истраживања у којима се бавимо везама између језичке форме и когнитивне структуре, а производ такве везе је контактема као основна контактолошка јединица.

У *Закључцима* се упоређују резултати добијања хрватских и руских англицизама, т.ј. указује се на сличности и разлике у њиховој адаптацији. Аутори закључују да се хрватски и руски језик, као генетски блиски словенски језици, највише разликују у адаптацији англицизама на фонолошком нивоу, пре свега због проблема палатализације, редукције самогласника у руском и неких других разлога, док је најмањи број разлика на семантичкој равни. Нешто мање разлика је на морфолошком нивоу, где је запажен већи број именица средњег рода и категорије индеклинабилности у руском језику него у хрватском.

У библиографији су углавном заступљени радови западних и хрватских контактолога, и она броји преко сто јединица.

Књига Рудолфа Филиповића и Антице Менац писана је у духу структуралистичког учења XX века. Она је саплемент Филиповићевим капиталним књигама: већ споменутој *Теорији*, али и књизи *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo-razvoj-značenje* објављеној 1990. године [9]. Све три књиге су, без сумње, класична фундаментална дела, која су у историји европске и светске контактологије оставила неизбрисив траг.

Литература

- [1] Weinreich, U. (1953), Languages in Contact: Findings and Problems, Linguistic Circle of New York xii, 148.
- [2] Haugen, E. (1953), The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior, 2 sv., Philadelphia

- [3] **Filipović, R.** (1986) *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičkih dodira*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb
- [4] **Ајдуковић, Ј.** (2004а), Увод у лексичку контактологију. Теорија адаптације русизама, Фото Футура, Београд
- [5] **Ајдуковић, Ј.** (2005), „Нови пројекат: Контактолошки енциклопедијски и библиографски речник“, Славистика 1х, Београд, 138-143.
- [6] **Ајдуковић, Ј.** (1997), Русизми у српскохрватским речницима. Принципи адаптације. Речник, Фото Футура, Београд
- [7] в. **Ајдуковић, Ј.** (2004а)
- [8] **Ајдуковић, Ј.** (2004б), Контактолошки речник адаптације русизама у осам словенских језика, Фото Футура, Београд
- [9] **Filipović, R.** (1990) *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb

415

Јован Ајдуковић (Београд)

Пермские межвузовские сборники научных трудов «Стереотипность и творчество в тексте»

Вышло в свет семь выпусков межвузовских сборников научных трудов «Стереотипность и творчество в тексте» (Пермь, 1998–2004), издаваемых кафедрой русского языка и стилистики Пермского государственного университета. Традиционная жанровая характеристика («сборник») не отражает в полной мере содержательного потенциала издания, который свидетельствует о высокой степени эвристичности идей, гипотез, представленных в этом уникальном издании. Можно с уверенностью утверждать, что по своим характеристикам каждый сборник есть коллективная монография, а все выпуски в целом, объединенные одной сквозной проблемой и стабильным ядром авторского коллектива, представляют собой несколько томов монографического исследования. Об этом свидетельствуют методологическая и методическая строгость статей, теоретическая глубина

разработки тем в сочетании с репрезентативностью и жанрово-стилистической разноплановостью материала анализа, разноаспектность подходов к решению поставленных задач, высокая культура оформления справочно-библиографического аппарата, серийность статей, принадлежащих одному автору. Однако главное, что делает сборники монографическими по своей сути, – это точность выбора проблемы. Проблема соотношения компонентов дихотомии «стереотипное – творческое» находится в начале своего развития, еще не очерчены четко ее границы; она недостаточно разработана как в функциональной стилистике, так и в смежных с ней направлениях (когнитивной лингвистике, лингвистике текста, стилистике текста, прагматике, терминоведении, теории перевода), что обуславливает междисциплинарный и полипарадигмальный характер исследований.

Стил 2005

Сложная онтологическая природа обозначенной дихотомии емко сформулирована в предисловии ко второму выпуску М. П. Котюровой, бессменным главным редактором издания: «Проблема соотношения речи и мышления является той когнитивной «средой», в которой произрастает более частная проблема соотношения широкой речевой стереотипности и столь же широкой речевой свободы. Такой научно-познавательный фон дает возможность рассматривать обозначенную в названии сборника тему в разных аспектах, кардинально или незначительно изменяя ракурс видения сущности проблемы» (1999: 3).

Уже в первом выпуске (его название было несколько иным: «Текст: стереотипность и творчество») показано, что механизм порождения текста, функционирование речи-языка обеспечивается единством стереотипного и творческого, при этом новое (творческое) рождается в процессе «познания познанного», т.е. предшествующего знания, основанного на смысловой инвариантности и стандартизованности (традиционности) речевой формы. В центре внимания авторов сборника (1998) оказалось явление стереотипности. В I раздел вошли работы, связанные с научными текстами. Безусловно, центральной является статья М. П. Котюровой, концептуальные положения которой имеют общетеоретический характер. Автор, в частности, предлагает дефиниции таких основных понятий, как стереотипизация, стереотип, стереотипность, функционально-стилевая стереотипность, стереотипные речевые единицы (*Многоаспектность явлений стереотипности в научных текстах*. – 1998: 5–30). Л. М. Алексеева, обращаясь к вопросам терминопорождения, показывает, что «процесс терминотворчества детерми-

нирован старым знанием, что составляет объективированную (стереотипную) часть нового порождаемого смысла» (*Терминопорождение и творчество в науке*. – 1998: 31–50); В. А. Салимовский, описывая речевые жанры научного эмпирического текста, отмечает инвариантность их композиционно-смысловой структуры, устойчивость репертуара языковых средств и приемов их употребления (*Речевые жанры научного эмпирического текста*. 1998: 50–74); А. Стоянович, обратившись к проблеме авторской самооценки и отвечая на вопрос, существует ли нормативно-узальная форма ее проявления, утверждает, что «в жанровых разновидностях современной научной статьи (за исключением собственно критико-полемиических текстотипов) стереотипом авторской самооценки будет выступать некая градуированная шкала осмотнительного, осторожного речевого поведения, согласованная с принятыми традициями (коммуникативно-культурными конвенциями) данного социума» (*Авторская самооценка в аспекте стереотипизации (на материале сербской филологической статьи)*. – 1998: 75–106); варианты и инварианты рассуждения в научных и художественных текстах, эволюция средств выражения рассуждения в русском литературном языке XVIII–XX вв., обусловившая более существенные различия между его функционально-стилевыми вариантами, стали объектами анализа Т. Б. Трошевой (*Структурно-смысловая организация рассуждения в научных и художественных текстах: инвариант и варианты*. – 1998: 107–118); Н. В. Данилевская, осмысливая статус вариативных повторов в аспекте соотношения индивидуального и стандартизованного в научном тексте, утверждает, что «эти текстовые единицы представ-

ляют собой один из вариантов тенденции к экономичности или реализации стереотипного начала речетворческого процесса» (*К вопросу о стереотипных единицах речемыслительного процесса*. – 1998: 119–135). Е. М. Крижановская, рассматривая коммуникативно-прагматическую структуру научного текста, приходит к выводу, что «стереотипность научного изложения (а следовательно и научного мышления, опосредованного текстом) проявляется 1) на уровне текстовой плоскости, 2) на уровне организации содержательной структуры целого произведения, 3) на уровне глубинного типизированного смысла» (*О стереотипности компонентов коммуникативно-прагматической структуры научного текста*. – 1998: 136–150). О стереотипности выражения ретроспективно-перспективных связей в научном тексте идет речь в статье Я. А. Чиговской (*Стереотипность в средствах выражения категорий ретроспекции и перспективы в научных текстах*. – 1998: 151–166).

Во втором разделе выпуска материал статей более разнообразен по своей жанрово-стилистической отнесенности. Обратившись к специфике метаплазм, Б. Тошович квалифицирует их как неформы, возникшие в результате трансформации первичной формы (протоплазмы), при этом отношения между этими формами можно рассматривать как норму и нарушение нормы, инвариант и вариант (*Стилистика метаплазм*. – 1998: 167–179). Проявление креативности и стереотипности в сербских поэтических текстах М. Чаркич анализирует, останавливаясь на двух стереотипных (твердых) формах – на форме связного рифмованного стиха, а также на сонете (*Креативность и стереотип в стихотворных дискурсах (на материале серб-*

ской поэзии). – 1998: 180–195). С позиций стандартизации М. Войтак анализирует высказывания религиозного стиля (*Проявление стандартизации в высказываниях религиозного стиля (на материале литургической молитвы)*. – 1998: 214–230). Эта работа положила начало целой серии статей М. Войтак, посвященных религиозному дискурсу, которые публиковались во всех последующих выпусках сборника. Завершается выпуск 1998 года разделом «Рецензии», который остается постоянным во всех сборниках. Однако заметим, что с 3-го выпуска (2000) структура сборников меняется и принимает свои типовые очертания.

Первый раздел включает теоретические и методологические статьи общей направленности и в целом носит открытый характер. Для иллюстрации приведем названия и авторов некоторых статей: *Предмет риторики в парадигме речеведческих дисциплин (взгляд со стороны стилистики)* М. Н. Кожиной (2000); *Теория эквивалентности перевода как теория об относительности* Л. М. Алексеевой (2000); *Некоторые эвристические следствия из жанроведческого подхода в стилистике: проблема стилей языка и стилей речи* В. А. Салимовского (2001); *Методологические возможности когнитивного терминоведения (полипарадигмальный анализ дискурса термина)* С. Л. Мишлановой (2001); *Фрагмент характеристики смысловой структуры текста* М. Я. Дымарского (2001); *Исторический дискурс: семиотические стереотипы* К. Э. Штайн (2002), *Идеологические стереотипы и факторы дестереотипизации* Н. А. Купиной (2002); *О типологизации неязыковых коммуникативных смыслов* В. В. Дементьева (2002); *Между языком и культурой* В. Г. Костомарова и Н. Д. Бурвиковой (2003); *Восприятие текста как*

психологическая проблема Е. В. Левченко и Л. В. Ширинкиной (2003); *Стереотипы обыденного сознания в современном женском романе* В. Д. Черняк и М. А. Черняк (2003); *К общим закономерностям диффузии стилей* А. Стояновича (2004); *Из истории изучения субстантивного пласта устойчивых композитивных номинативных единиц в отечественной и зарубежной лингвистике* Т. В. Вяничевой (2004); *Культурное достояние России: Пермская научная школа функциональной стилистики* К. Э. Штайн (2004). В последней из упомянутых статей не только дается разноаспектный анализ достижений научного направления, возглавляемого М. Н. Кожиной, но убедительно показано, как естественно вписывается Пермская научная школа в контекст мировой науки. Разумеется, здесь представлена лишь небольшая часть работ, опубликованных в первом разделе сборников, но и она дает представление об интердисциплинарности проблемы. Теоретическая глубина, свойственная статьям общего плана, характерна для издания в целом. Вслед за К. Э. Штайн повторим, что во всех работах очевидна «теоретическая нагруженность эмпирических фактов».

Второй раздел объединяет статьи, посвященные научным текстам. Статьи этого раздела образуют дискурс, тексты которого объединены не только общей институализацией, но и единством концепции при многоаспектности анализа. Ядро этой концепции вбирает в себя представление о динамике старого и нового знания (М. Н. Кожина) и понятие об эпистемической ситуации, характеризующей процесс познавательной деятельности (М. П. Котюрова). Развивая данную концепцию в цикле опубликованных статей (1999, 2000, 2002, 2003), Е. А. Баженова

дополняет трехаспектную модель эпистемической ситуации и выделяет субтексты – типовые фрагменты целого текста (его инвариантные единицы), в каждом из которых реализуется один из аспектов эпистемической ситуации. Тем самым постулируется концепция политекстуальности научного текста. В иерархии субтекстов основная роль принадлежит субтекстам нового и старого знания в их динамическом взаимодействии. Динамика рождения нового знания, которое «характеризуется презумпцией известности, поскольку не может быть представлено без опоры на старое» (2000: 181), глубоко проанализирована Н. В. Данилевской. В другой статье она же предлагает типологию научного знания, представленную в виде трехуровневой модели, «отражающей иерархию смысловых компонентов содержания научного знания» (2001: 196). В статьях И. С. Бедринной на материале английского языка особое внимание уделяется предшествующему знанию, которое исследователь квалифицирует как функциональную семантико-стилистическую категорию (2001), участвующую (наряду с новым знанием) в формировании ФССК гипотетичности и диалогичности (2003). Диалогичность как одна из определяющих текстовых категорий воплощается благодаря категориям ретроспекции и проспекции, диалектическое взаимодействие которых «способствует осуществлению развития собственно нового знания по спирали», а также управляет познавательной деятельностью читателя (М. Н. Кожина, Я. А. Чиговская, 2001: 118–156). Роль цитации в установлении межтекстового диалога и ее когнитивные механизмы по-новому интерпретированы в статье Н. А. Кузьминой (1999). М. П. Котюрова рассматривает цитирование в аспекте индивидуального

стиля речи ученого, исходя из системного характера цитирования в целом тексте (2001). Цитата и прецедентность позволяют выйти на новую проблему, связанную с плотностью содержания научного текста, полиструктурность которого может послужить основанием для применения различных методик исследования его плотности как познавательно-коммуникативной категории (М. П. Котюрова, И. В. Самойлова, 2003). Таким образом, очевидно, что исследование научного текста является весьма перспективным направлением, в том числе с позиций стереотипного и творческого.

В *третьем* разделе сборников, как правило, представлен анализ текстов разных функциональных стилей, в которых стереотипность является фоном для реализации творческого начала. Так, М. Чаркич анализирует эпистолярный дискурс и показывает, что даже при очень высокой стереотипности писем в них проявляется креативное начало (2001); М. Войтак, выделяет инвентарь стилистических новаций в различных религиозных жанрах, замечает, что «несоответствие между происхождением используемых средств и приписываемой им в высказывании функцией не является свойством только художественного текста» (2003: 336). В каждом выпуске в этом разделе представлен анализ художественных текстов.

Завершается сборник высокого уровня рецензиями и обзорами. С 7-го выпуска в сборник включается краткая дополни-

тельная библиография основных работ профессоров – авторов данного выпуска. В связи с этим заметим, что назрела явная необходимость в библиографическом представлении уже вышедших сборников.

В заключение, не страшась упреков в нелогичности, специально остановимся на предисловиях к сборникам (его нет лишь в 3-м выпуске), написанных главным редактором. В предисловии, во-первых, обобщаются достигнутые результаты, во-вторых, предлагается аннотированное содержание статей текущего сборника. Такой ретроспективно-перспективный характер предисловий подчеркивает монографическую целостность издания, представляет его как единое континуальное пространство, чему способствуют и важные теоретические обобщения, присутствующие в предисловии. Не менее существенно, что в предисловии М. П. Котюрова ведет доверительный диалог с постоянным читателем, рассказывая о причинах изменения названия сборника (2001), о рецензиях, появившихся в зарубежных изданиях (2003), об изменениях в структуре (2004), о научных успехах постоянных авторов (2003). Самое главное, что создан уникальный творческий коллектив единомышленников, способный к генерации нового знания и в то же время умеющий вести уважительный, корректный диалог с предшественниками и современниками.

Раиса Л. Смулаковская (Череповец)

Стиль 2005

Штефан Михаел Неверкла, *Језички контакти: немачки језик – чешки језик – словачки језик*, Schriften über Sprachen und Texte 7, Frankfurt am Main/Wien: Peter Lang, 2004, 780 S. – ISBN 3-631-51753-X

420

Пред нама је једно изузетно дело. Штефан Михаел Неверкла (*Stefan Michael Newerkla*), професор славистике на Бечком универзитету, написао је и објавио књигу „Језички контакти: немачки језик – чешки језик – словачки језик“ (*Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*) у рекордном року (за око три године) и у време када је имао свега тридесет две године. Истина, у раду је имао помоћ колега који су му пружали савете или помагали у купувању грађе, што нимало није умањило његов допринос. Аутор се бави језичким контактима између немачког, чешког и словачког у оквиру пројекта „Развој језичких контаката између чешког, словачког и немачког језика на фонетском и лексичком нивоу од VIII до почетка XX века“. Књига је штампана у едицији „Schriften über Sprachen und Texte 7“ код угледног европског издавача „Peter Lang“, већер је обима и има 780 страна. Реч је о капиталном контактолошком речнику рађеном према највишим научним стандардима.

У науци постоји мишљење да су контакти немачког језика са словенским језицима међу најважнијим језичким контактима у Европи. Они обухватају временски период од дванаест векова. Интензитету контакта у многоне је допринела просторна покретљивост контактних зона у источном и јужном делу Алпа, у области Дунава и басена Елбе. Највећи утицај је на лексичком плану.

Немачки утицај на словенске језике, посебно на чешки, био је предмет пуристичких расправа. Велики број радова из

XIX и почетком XX века бавио се општим проблемима позајмљивања у словенским језицима. Квалитет истраживања био је различит. Ш. Неверкла запажа да је у многима била заступљена тенденциозна тачка гледишта и у њиховој оцени је веома критичан. Често се мешало лексичко позајмљивање, калкирање и синтаксичко позајмљивање. Радове су обично пратили спискови позајмљеница. Било је и оних у којима су се развијале апсурдне теорије позајмљивања праћене елементима народне етимологије. Тако, на пример, сумњивог квалитета је рад Ј. Вајда из 1904. године о немачко-чешким језичким контактима. Према Ш. Неверкли, много тога што овај аутор наводи може се искористи као грађа, међутим, нека тумачења су прилично античешког карактера и веома тенденциозна. Неверкла даље констатује да су неки речници немачких позајмљеница прилично скромног обима. Међу њима је и рад Ф. Некола написан крајем XIX века, у коме је дат списак немачких позајмљеница у чешком језику. С једне стране, он је мањег обима, а с друге стране, у њему се многи германизми тумаче као директне позајмљенице из латинског и грчког језика. Ш. Неверкла међу објективније ауторе убраја Ј. Гебауера (1894–1898) и А. Бера (1905). Једно од највећих истраживања је урадио А. Мајер (1927), који је прикупио преко 900 позајмљеница.

У XX веку написан је велики број истраживања о германизмима у чешком језику, али, према Ш. Неверкли, главни

њихов недостатак је што су се бавила само појединим сегментима језичког контакта (сконцетрисана су била, на пример, на писани језик или разговорни језик, језик дијалеката, на поједине стилове итд.). Ш. Неверкла је субјективан у избору литературе коју приказује. Према њему једно од најбољих синхроних истраживања последњих година XX века је рад Е. Скалеа (1968), које се бави немачким позајмљеницама у тадашњем разговорном чешком језику. За потребе овог истраживања организовано је анкетирање људи различитих узрастних група из свих социјалних слојева у периоду од 1963. до 1966. године, пре свега у Прагу, али и у другим деловима Чешке и Словачке. У раду се наводе око 300 најчешћих германизма у чешком језику. Највећи корпус германизма у словачком језику, негде око 4000 лексема, налази се у раду Р. Рудолфа из 1991. год. Међутим, према Ш. Неверкли, овај рад има доста недостатака (на пример, представља прерађену верзију). Нека истраживања с краја XX века чак пропагирају „*kulturkampf*“, односно немачко националистичко гледиште.

Предмет ове књиге је „насушна потреба западне славистике“ за описом немачких позајмљеница у чешком и словачком језику током дванаест векова језичког контакта. Наиме, речнички корпуси су до сада били углавном непотпуни, најчешће допуњавани и прерађивани. Иако се трудио да корпус буде што потпунији, аутор се сконцентрисао на 3 500 најфреквентнијих позајмљеница. Укупно је у речнику заступљено више од 15 000 разних облика речи.

Аутор у првом делу своје књиге поставља неколико кључних питања. Шта се подразумева под појмом позајмљеница? По чему се разликују позајмљенице од наслеђених речи (које представљају

домаће језичко благо) и страних речи? Да ли стране речи могу бити позајмљенице? Аутор заступа став да између стране речи и позајмљенице није могуће утврдити јасну границу. Свака позајмљеница мора прво да буде страна реч. Међутим, ни свака страна реч није позајмљеница. Ш. Неверкла, између осталог, анализира фонолошке промене у условима језичког контакта, затим интеграцију (укључујући и негативну интеграцију) позајмљеница у склопу теорије о три степена адаптације (модел, компромисна реплика и реплика). Посебна поглавља су посвећена морфолошким, творбеним, лексичким и семантичким процесима адаптације, затим језичкој конвергенцији у XIX и XX веку итд.

Ш. Неверкла се бави и екстралингвистичким аспектима немачког утицаја. Посебно га интересују, на пример, средња Европа као контактни језички ареал, затим специфичности везане за промене у језичкој свести и језичкој култури у условима језичког контакта, затим појава губљења директних контактних зона, утицаја чешког као језика посредника између немачког и пољског језика итд.

Најобимнији и најважнији део књиге (од 105. до 780. стр.) представља речник позајмљеница из готског језика и германских дијалеката до VI века и различитих периода развоја немачког језика чије порекло може, а и не мора бити спорно.

После основног чешког германизма, који је исписан масним словима и у оном облику како је фиксиран у лексикографским изворима, долази значење на немачком. Понегде се наводе стилске ознаке (*gs* – *gemeinsprachlich*; *ats* – *alltagssprachlich*). Нпр.:

Grupa ‘Gruppe’.

Након знака следе 1) словачки германизам исписан масним словима, 2) факултативна стилска ознака и 3) значење на

немачком у случају да се разликује од чешког (ако је истоветно, онда се даје скраћеница *id.*).

Grupa 'id.'

После ознаке [Е] наводе се етимолошка објашњења и друге варијанте основне речи, затим дијалекатски облици, ненормативна и допунска значења, као и најважније изведенице, односно друга релевантна информација.

422

Е In PSJČ č. *grupa* als archaisch markiert. In KSSJ lediglich slk. *grupovať* 'gruppieren'. Č. Slk. *grupa* < nhd. *gruppe* < fr. *groupe* < it. *gruppo* unklaren Ursprungs.

Након ознаке [R] дају се сродни примери из других словенских језика, док после ознаке [V] – етимолошки сродни примери из древних и савремених европских језика.

R pl. *grupa*, r. *група*, kr./s. *grupa*. V nhd. *Gruppe*, engl. *group*; fr. *groupe*, it. *gruppo*.

Иза ознаке [B] стоје чешки и словачки првобитни облици и илустрације почев од XV и XVI века. Понегде се даје година прве употребе позајмљенице.

B Kein ač. Beleg. Nicht bei Jg. Kein Eintrag in NSSJ.

У последњем делу речничког чланка, који је означен са [L], налази се списак литературе.

L n-j 172; Rud 45; Rz 189–190

Иза црног троугла следе скраћенице лексикографских извора. На првом месту стоје (према ауторовом мишљењу) радови са правилном етимологијом, затим они чија је етимологија мање поуздана. Напошетку долазе извори чије су етимологије спорне. Читалац може пратити присутност идентичних позајмљеница у сваком од осам испитиваних речника.

PSJČ I: 807; SSJČ I: 553; SSJ I: 444; KSSJ 176; SSN I: 518.

Дакле, речнички чланак германизма *grupa* изгледа овако:

Grupa 'Gruppe'. *Grupa* 'id.' E In PSJČ č. *Grupa* als archaisch markiert. In KSSJ lediglich slk. *grupovať* 'gruppieren'. Č. Slk. *grupa* < nhd. *gruppe* < fr. *groupe* < it. *gruppo* unklaren Ursprungs. R pl. *grupa*, r. *група*, kr./s. *grupa*. V nhd. *Gruppe*, engl. *group*; fr. *groupe*, it. *gruppo*. B Kein ač. Beleg. Nicht bei Jg. Kein Eintrag in NSSJ. L n-j 172; Rud 45; Rz 189–190; PSJČ I: 807; SSJČ I: 553; SSJ I: 444; KSSJ 176; SSN I: 518.

Књига је снабдевана исцрпном библиографијом, коју чине три стотине речника, лексикона, односно 2200 монографија, радова и чланака, као и индекси аутора и позајмљеница.

Речник Штефана Неверкле није етимолошки речник, јер не реконструише увек првобитне облике и значења речи (треба ићи где год је то потребно даље од латинског и грчког извора), већ припада врсти контактолошких речника које зовемо „контактолошки речник идентификације“ у коме се презентује грађа „на основу које се дискутује и изводе закључци везани за адаптацију, идентификацију или класификацију изама“ (в. Ј. Ајдуковић, *Увод у лексичку контактолологију. Теорија адаптације русизама. Фоџо Фуџура*, Београд, 2004: 260). Да се ради о контактолошком речнику потврђује и наслов књиге. Наиме, етимологија је почетни корак у контактолошким истраживањима, т.ј. контактологија користи податке добијене етимолошким анализом. И етимологија и контактологија баве се позајмљеницама, туђицама и страним речима, користе метод семантичких паралела и ванлингвистичке аргументе да би објасниле појаве, не праве принципијелну разлику између књижевне и некњижевне лексике, и, што није мање важно, интересује их хронологија и извори позајмљивања. С друге стране, крајњи циљ етимолошке анализе је одређивање „где“ (у ком

језику, дијалекту), „када“ и „како“ (од којих саставних делова, морфема, према ком творбеном типу) и са „којим“ значењем је настала реч и које промене облика и значења доводе до садашњег облика и значења речи. Дакле, за етимологију су од значаја историјска фонетика, као прва степенница било кога етимолошког решења, затим историјска творба речи и историјска семантика. Контактологија је више усмерена на екстралингвистичке факторе јер су језички контакти пре свега резултат необичне друштвене ситуације него лингвистичког процеса. Интензивни и доминантни језички контакти су снажни спољни покретач језичких контаката и одређују контактолошку вредност речи тј. да ли је нешто, на пример, германизам или не. Према томе, примарни циљеви контактолошке анализе су „(1) регистровање последњег језичког контакта, (2) регистровање доминантног језика у контакту и (3) језика посредника“ (Ајдуковић 2004: 79). У пракси то значи да бисмо за неке

речи у Неверклином речнику могли рећи да су са контактолошке тачке гледишта (и) русизми, јер њихову контактолошку вредност одређује руски језик као доминантни језик у контакту. Такве речи су, на пример, *bárka, církev* (ова реч би требала да буде контактолошки хомоним: *církev2*), *čuba, front, funt, juchta, kadet* (германизам би могао да буде *kadet1*, док би русизам био *kadet2*).

Захваљујући књизи „Језички контакти: немачки језик – чешки језик – словачки језик. Речник језичких позајмљеница из немачког језика у чешком и словачком: историја развоја, примери, претходна и нова интерпретација“ Штефан Неверкла је израстао у једног од најбољих младих аустријских истраживача немачко-инословенских језичких контаката и потврдио високи углед који бечка школа лингвистичке контактологије ужива у славистичком свету.

Јован Ајдуковић (Београд)

423

Мирјана Ковачевић, *Хрватско-српски рјечник разлика*, Бесједа, Бања Лука, Арс Либри, Београд, 2004, стр. 174.

Раздвајање српскохрватског језика на српски, хрватски и бошњачки језик предмет је интересовања и лингвиста и лаика. Научно је утврђено да су у питању језички варијетети једног језика (с напоменом да се лингвисти „отцепљених“ језика труде да повећају број лексичких разлика и да своје језике што је могуће више удаље од матичног језика). У циљу осветљавања хрватско-српских лексичких разлика настао је и *Хрватско-српски рјечник разлика* ауторке Мирјане Ковачевић.

Хрватско-српски рјечник разлика, поред главног речничког дела (7–174), садржи још и предговор аутора и списак коришћене литературе.

У предговору нас ауторка упознаје са садржином и карактером речника за који каже да „не претендује да буде нормативни рјечник, већ покушава да одслика разлике у савременом стању“ два језика. Рјечник садржи десет хиљада одредница, којима „пописује разлике и одражава ауторов језички осјећај хрватско-српске

Слика 2005

варијантне лексике“. Потом ауторка, иако речник не претендује да буде нормативан, истиче важност пописивања ових разлика као прве фазе нормирања, које ће тек уследити.

Као лексикографима и сарадницима на Речнику САНУ чини нам се врло корисним пописивање ових разлика. Међутим, речник није методолошки добро заснован, нити су добри критеријуми по којима су разлике начињене. Према ауторкиним речима овај попис разлика *одражава ауторов језички осјећај хрватско-српске варијантне лексике* [истицање је наше], што не сматрамо поузданим и довољним критеријумом за састављање оваквог речника.

Проблематичан је и недовољан списак литературе, односно речника на које се ауторка ослањала. Наиме, ауторка је користила углавном библиографске јединице хрватских аутора, а од српских аутора једино *Хрватско-српски рјечник иначеца* Јована Ћирилова, који је у нашој литератури прилично критикован. Међутим, највише нас изненађује чињеница да при изради овога речника нису консултована наша два најеминентнија речника: шеснаестотомни *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (Речник САНУ) и шестотомни *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске (Речник МС), у којима се о тзв. хрватско-српским лексичким разликама може наћи много више података него у наведеној литератури.

У *Хрватско-српском рјечнику разлика* уочени су несумњиви кроатизми, који би се могли разврстати у неколико категорија:

1) семантички синонимни дублети типа: *глазда* (музика), *криж* (крст) *лисница* (новчаник), *лекарна* (апотека), *мировина*

(пензија), *најушак* (упутство, савјет, смјерница, наговор), *ноћомет* (фудбал), *увјет* (услов), *влак* (воз), *жлица* (кашика) и сл.

2) називи месеци у години: *коловоз* (август), *липањ* (јун), *листопад* (октобар), *свидањ* (мај) и др.

3) творбене изведенице, које са српским имају исту основу, али различите суфиксе, као што су: *ауторица* (ауторка), *боксач* (боксер), *гледањељца* (гледаатељка), *кривња* (кривица), *квалијетета* (квалитет), *милијун*, *милијунаш* (милион, милионер), *јосјетител* (посетилац), *квалифицирајти* (квалификовати), *контролирајти* (контролисати) и др.

4) поједина значења исте речи, нпр. *момчад* у значењу ‘тим’.

5) адаптација страних речи типа *Аууст* (Август), *Абрахам* (Аврам), *Абесинија* (Абисинија), *дарбаризам* (варваризам), *кемија* (хемија) и др.

Међутим, поред управо наведених основних и принципијелних варијантних разлика, наводе се и многе лексеме (без потврђене грађе и извора) које ни према употреби ни према историјском наслеђу не могу бити сврстане у кроатизме. Стога ћемо прокоментарисати неке од лексема које М. Ковачевић истиче као кроатизме.

Будући да ауторка тврди да је овај речник разлика одраз савременог стања у српском и хрватском, нећемо коментарисати ону лексику која је данас у хрватском стандардна, а у српском мање обична, као што је реч *кривња* (кривица), коју су употребљавали српски писци Иво Андрић и Владимир Ћоровић (уп. Речник САНУ), као ни оне речи чија су значења у савременом српском архаична, а која су некада била актуелна, нпр. *ћисућа* (хиљада), *земљойис* (географија), *живојойис* (биографија) и др.

Држећи се правила да се кроатизмима сматра она лексика која се не употребљава у језичким идиомима српских водећих културних административних центара, или на српској телевизији, односно коју појединци немају у свом језичком осећању, у кроатизме је отишла и лексема *дома*, у локативном, прилошком значењу 'код куће, у кући, у дому', која се врло добро чува у српским дијалектима, нарочито у југоисточном делу Србије. То потврђује и грађа у Речнику САНУ: *За време једној школској одмора ... био је дома у Врању* (Илија Вукићевић). Даље, у српском језику *дома* има и акузативно прилошко значење 'кући, у кућу, у дом', што сведочи о томе да је лексема *дома* и те како српска. Такође, ни друге изведенице од основе *дом*, као што су *домовина* у значењу 'отаџбина', *домар* у значењу 'настојник' не могу се сматрати кроатизмима јер их употребљавају и говорници српског језика.

Не видимо ниједан разлог зашто би лексема *лист* (часопис, новине) била кроатизам ако говорници српског језика употребљавају *дневни*, *вечерњи*, *недељни*, *раднички лист* (в. Речник САНУ). Такође, искључивим кроатизмима се не могу сматрати ни речи *даривајти* (поклањати, даровати), *кација* (шлем, шлем), *канијти* (намјеравати), *конодар*, *конодарица* (келнер, келнерица), *койијо* (копита), *коси њадеж* (зависни падеж), *кошара* (кошара), *ковчеј* (куфер), *красан* (диван, лијеп, одличан), *кримић* (криминални филм, роман), *кривојворити* (фалсификовати), *кривуља* (крива, кривина, завој, заокрет на путу), *куфер* (кофер), *лакоуман* (лакомилен), *лакоумље* (лакомисленост), *лажљи-*

вица (лажљивка), *леија* (легион), *лојаијица* (плећка), *лудовајти* (лудирати), што потврђује грађа два поменута речника и актуелност њихове употребе.

Овом илустрацијом желели смо да покажемо да граница између кроатизама и србизама не представља, како каже ауторка, кинески зид. И још једно, да је између српског језика, као матичног језика, и „отцепљених“ језика немогуће повући јасну границу, мада хрватске власти траже да документи који им долазе из иностранства (из Србије) морају бити оверени од овлашћеног тумача за хрватски језик.

Пошто је прво издање овога речника већ распродато, а у припреми је наредно, сугеришемо ауторки да овом тешком и одговорном послу приступи студиозније, при чему сматрамо да је неопходно консултовати и два капитална српска речника (Речник САНУ и Речник Матице српске) и у посао укључити проверене дијалектологе и историчаре језика. Уколико је то неизводиво (ангажовање сарадника), потребно је дати речник на читање Србима лингвистима из разних крајева српске језичке територије. На тај начин речник ће бити објективнији и кориснији.

На крају, и поред замерки које смо изнели, морамо истаћи да труд Мирјане Ковачевић заслужује похвалу, јер се под притиском свакодневних потреба (на лекторском месту) латила посла којим би требало да се баве они који нормирају српски језик.

Бојана Милосављевић (Београд)